

28. Ващенко В. В. Лекції з історії української історичної науки др. Пол. ХІХ ст. – поч. ХХ ст. (М. І. Костомаров, В. Б. Антонович, М. С. Грушевський). – Дніпропетровськ, 1998. – 140 с.

29. Кіян О. Ідейно-політичні та методологічні позиції Київської історичної школи Володимира Антоновича // УІЖ. – 2006. – № 2. – С. 159 – 174.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Босенко Наталія Петрівна – аспірантка кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми східнослов'янської історіографії другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.

УДК [930.1(477–25)] (18/19)

ПОЛЕМІКА НАВКОЛО НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

Олександр КІЯН (Кіровоград)

Проаналізовано стан дослідження наукової спадщини класика української історіографії В.Б. Антоновича в працях істориків різних ідеологічних спрямувань. Указано на відмінності теоретичних узагальнень щодо творчості вченого в національно-державницькій та марксистській науці радянської доби.

Ключові слова: українська історіографія, історія України, марксизм, націоналізм.

Проанализировано состояние исследования научного наследия классика украинской историографии В.Б.Антоновича в работах историков различных идеологических направлений. Подчеркнуты различия теоретических обобщений относительно творчества в национально-государственной и марксистской науке советского периода.

Ключевые слова: украинская историография, история Украины, марксизм, национализм.

The state of investigation of V.B. Antonovich's scientific activity in the researches of historians of different ideological direction was analyzed. It is pointed out the differences of theoretical generalization about activity of scientist in national state and marxist historical science of Soviet epoch.

Key Words: Ukrainian historiography, History of Ukraine, marxism, nationalism.

Вивчення історії історичної науки має здійснюватися з урахуванням політичної спрямованості різноманітних ідеологічних напрямів, течій та ідейно-політичних підходів до оцінки творчості видатних представників української історіографії. Особливо все це має стосунок до тих істориків,

котрі в силу специфіки як своєї творчості, так і громадсько-політичної діяльності, внесені в перелік фундаторів української національної історіографії. У цьому контексті поряд з М.С. Грушевським непересічний інтерес викликає постать його ідейного натхненника й учителя В.Б. Антоновича, наукова спадщина якого отримала діаметрально протилежну інтерпретацію в межах різних ідеологічних таборів дослідників історії України.

Відповідно *мета* пропонованої статті полягає в зіставленні та об'єктивному висвітленні двох, найбільш розбіжних підходів до оцінки історичної теорії В.Б. Антоновича, уособлених радянською марксистською історіографією та історичною наукою української діаспори в період ідеологічної конфронтації 20 – 80-х років ХХ ст.

Світова війна й політичні змагання українців за національну незалежність на певний час призупинили широку програму популяризації наукової спадщини Антоновича, яка за ініціативою двох найвпливовіших учнів М.Грушевського й Д.Багалія була розроблена ще 1908 року. Спеціальна редколегія для видання праць Антоновича, до складу якої ввійшли українські історики переважно з числа його колишніх вихованців, мала відредагувати 9-ти томне зібрання найкращих наукових студій ученого. Були підготовлені тексти перших томів й укладена фінансова угода з петербурзьким видавцем М.М.Стасюлевичем, добре відомим українцям пам'ятним “Полным собранием сочинений Н.И.Костомарова”, виконаним на високому поліграфічному рівні. За часів господарської розрухи та загального хаосу реалізувати цей проект не вдалося, хоч і були 1918 року спроби спопуляризувати його громадсько-національну діяльність і з'ясувати місце Антоновича в розбудові української незалежності.

На початку 20-х років, після закінчення бурхливих подій в Україні, інтерес до Антоновича як національного діяча та історика постав у повному обсязі. Невдала спроба українців вибороти державно-політичну самостійність змусила теоретиків ідеї незалежності шукати причини невдачі в історії. Тому праці таких провідних дослідників історичного минулого, як Костомаров, Драгоманов, Антонович, широко залучаються для аналізу соціально-політичних і національних змагань, як окремих верств населення, так й українського народу загалом.

Особливо прискіпливе ставлення до ідейної спадщини Антоновича виказували представники “державницького напрямку” в українській історіографії, які після виходу праць з національної історії С.Томашівського, І.Джиджори, І.Крип'якевича, М.Кордуби та ін. намагалися обґрунтувати погляд на державу як вирішальний фактор життя в минулому і сьогоденні. Оскільки ідейна база концепції державників суттєво відрізнялася від поглядів народницького напрямку української історіографії, то, зрозуміло, що саме Антонович постав в епіцентр історіографічних студій адептів напрямку.

Особливу зацікавленість до наукової спадщини Антоновича виявив Д.Дорошенко, який розпочав з “Огляду української історіографії”, виданого в Празі 1923 року дослідження творчого доробку вченого. Згодом він опублікував перше монографічне дослідження про Антоновича як громадського діяча та історика. Дорошенко ставив у заслугу Антоновичу розробку проблем історії польсько-українських взаємин, яка “творить собою зміст історії українського життя на Правобережжі від другої половини XVI ст. і донині, знайшла собі вперше наукове висвітлення, оперте на багатому документальному матеріалі Київського центрального архіву” [1, с. 15]. Теза про заслуги Антоновича переважно у сфері джерелознавчої евристики розвивається послідовно ним і в пізніших працях. “Діяльність Антоновича як історика, – констатує він, – була звернута на те, щоб познаходити і опублікувати джерела з української історії та на їх підставі розробляти й висвітлювати окремі періоди української історії. Він, видимо, свідомо не задавався метою уложити загальний образ минулого України в повнім і систематичнім курсі” [1, с. 130]. Якщо громадська та почасти академічна діяльність Антоновича інтерпретується Дорошенком переважно в позитивному ракурсі, то ідейний зміст творчості викликає в його особі досить суворого критика. Услід за Драгомановим, Дорошенко робить закид Антоновичу, що у своїх наукових дослідженнях “він не любив висувати власних поглядів, і робити суд над подіями й особами, отже його праці не складають особливої користі для національно свідомого читача” [1, с. 131]. Не задовольняє Дорошенка й народницько-анархістська, бездержавницька концепція української історії та оцінка з цих позицій діяльності окремих історичних діячів. Він вважає, що “загальні висновки Антоновича доволі песимістичні: в своїх кінцевих увагах він говорить про національне відродження, маючи на увазі лише “етнографічну національність”, про яку одинокі тільки й можна, мовляв, говорити щодо українства, та потішає слухачів або читачів прикладом ірландців, які навіть втративши свою мову не втратили свого національного типу” [2, с. 133]. Принципово не сприймає Дорошенко також тезу Антоновича про відсутність в українців “державного інстинкту” й повністю заперечує, на його думку, помилкову оцінку діяльності талановитих діячів української історії (Данило Галицький, Омельковичі, Б.Хмельницький, Мазепа та ін.) у сфері розбудови української державної організації. Не визнаючи такого прагнення за провідними діячами історичного минулого, Антонович, на думку Дорошенка, тим самим “не визнає прагнення до створення незалежної української держави взагалі” [2, с. 127]. Однобічність оцінки Дорошенка ідейного змісту Антоновича очевидна, адже історик, не наділяючи український народ та його провідників особливою прихильністю до державних принципів, водночас чітко зазначає їхній нахил до організації громадського життя, системи рівноправного ладу, що саме собою вже є кроком до розбудови саме демократичної державної

організації. Отже, Антонович постає не ворогом держави взагалі, як стверджує Дорошенко, а неприхильно ставиться до держав централістсько-бюрократичного складу, що протягом кількох століть безупинно гнобили український народ в економічній, суспільно-політичній та навіть культурній сферах історичного життя.

З другої половини 20-х років ХХ століття у зв'язку із “советизацією” української історичної науки, творчість Антоновича, як і багатьох його попередників з числа “буржуазних” учених, стала об'єктом аналізу марксистською історіографією. Однак заслуги Антоновича на терені розробки української історії були настільки вагомими, що заперечувати їх просто було неможливо. Тому, зазвичай, об'єктом критики з боку істориків-марксистів стають окремі ідейні положення його праць. Прикладом може бути перший марксистський нарис Ю.Яворського, де він стверджує, що Антонович “зіграв досить важливу закулісну роль в постановці і розвитку українського руху, який він перший із туманної галузі попередніх етнографічних і романтичних поривів та гадок харківського гурту і Кирило-Мефодіївського товариства – обережно вивів і спрямував на новий реальний політичний і навіть міжнародний шлях...” [3, арк. 1]. Стосовно заслуг Антоновича як ученого, то тут, як уважає Яворський, вони спостерігаються переважно в площині джерелознавчих та археологічних видань. “В якості вченого-історика, – стверджує Яворський, – Антонович без сумніву має великі і міцні заслуги для руської і зокрема “южноруської” історичної науки, хоч більшість праць його все ж таки в більшій чи меншій мірі пронизані головною його “українською” тенденційністю” [3, арк. 7].

Зауваження Яворського як історика-марксиста стали прелюдією для подальшої критичної оцінки творчості Антоновича повз призму його громадської позиції й тієї ролі, яку він відіграв у постановці української національної ідеї. Але повномасштабна критика на той час була унеможливлена за тієї обставини, що ціла плеяда його учнів, ураховуючи й культову постать тогочасної української історіографії М.С.Грушевського, була зацікавлена в популяризації наукової спадщини Антоновича як історика, носія народницької ідеології. Оскільки російські народники потрапили в розряд борців проти царизму за громадську рівність і справедливість і сам їхній рух розцінювався в контексті класової боротьби досить схвально, то й радянська офіційна наука спочатку не чинила відвертих перешкод у дослідженні творчості Антоновича, занесеного в список діячів народницького напрямку. Однак, у міру ослаблення “українізації” на рубежі 20-х – початку 30-х років та ідеологічного посилення боротьби проти лінії українського “буржуазного націоналізму” ставлення до українських народників видозмінюється, й Антонович поступово перетворюється в постать одіозну для радянської історіографії.

Для того, що зберегти творчість Антоновича доступною для свідомих українців, деякі з науковців намагалися використовувати його дослідження в руслі окремих марксистських положень. Особливо багато зусиль у плані прилаштування ідеї Антоновича до марксистської методології зробив академік Д.Багалій. 1926 року він поставив проблему саме в такому ключі, зазначивши, що хоч праці Антоновича “не мають марксистського підходу, але містять у собі багатий документальний матеріал для соціально-економічної історії України” [4, с. 127]. Подібні думки Багалій розвиває в передмові до видання епістолярних матеріалів Антоновича, де підкреслюється, що він “не був лише кабінетним вченим, а є організатором історичної науки в Україні” [5, с. 5]. В історіографічному вступі до “Нарисів історії України на соціально-економічному ґрунті” він намагається довести корисливість послуговування працями Антоновича марксистською історіографією. Звертаючись в ідеологічному контексті до праць Антоновича з історії України, Багалій, зокрема, констатує, що Антонович “висував на перше місце і матеріальне становище населення, і для характеристики його економічного стану не тільки зібрав багато матеріалу, але й освітив їх своїми висновками, що не втратили свого значення і в наші дні” [6, с. 34].

У підготовленому до друку, але так і не опублікованому синтезі з української історіографії добре видно, що Багалій ще раз спробував показати наукову спадщину Антоновича як народницьку й відкинути інсинуації стосовно його націоналістичних упереджень в історії. “Практично ніде у Антоновича, – пише він, – не зустрічається теза про окремішність українського історичного процесу по відношенню до російської історії” [7, арк. 248]. Аналогічні думки Багалій проводить також в історико-критичному есе “Грушевський і його місце в українській історіографії”. На його думку, твердження про Антоновича як носія націоналістичної ідеології абсолютно невірне, оскільки в його творах зустрічаються “тільки народницькі мотивування окремих процесів історичного життя на ґрунті обов’язків української інтелігенції перед своїм народом – простим народом, головним чином, перед селянством, що ще жило в молодий вік В.Б.Антоновича в кріпосному стані” [8, с. 209].

Прагнення поширити лояльність радянської марксистської історичної науки стосовно творчості Антоновича було сприйнято в оточенні іншого учня, М.Грушевського, за вияв національного й політичного сервілізму. У спеціально підготовленому з нагоди 20-х роковин від дня смерті Антоновича, за редакцією М.Грушевського, журналу “Україна” зазначалося, що “українські трудящі маси знали Антоновича як одного з найбільш заслужених діячів нашого національного відродження...” [9, с. 16]. Цю тезу доводить до логічного завершення в майстерно написаному критико-аналітичному огляді учень Грушевського Осип Гермайзе. На відміну від праць попередників, Гермайзе підходить до аналізу творчості Антоновича крізь призму його

національної ідеології. Він вважає, що заслуги Антоновича потрібно шукати не в постановці проблем української історії, а насамперед у “конструюванні загальної національно-демократичної концепції історії України” [10, с. 29]. Як історик-соціолог, Гермайзе звернув особливу увагу на нахил Антоновича до висвітлення проблем внутрішньої історії. Не погоджуючись з думкою Драгоманова про нібито характерне для праць Антоновича нівелювання соціального аспекту в українському історіографічному процесі, Гермайзе, навпаки, характеризує його праці в контексті “чистого виразу ідей народницько-соціологічної школи” і протиставляє їх творчості М.Костомарова, в якого соціальна історія “грає підпорядковуючу роль” [10, с. 30]. На думку Гермайзе, продумана й послідовно проведена через його праці історичного змісту концепція дала змогу Антоновичу висвітлити минуле України з одного погляду, об’єднати складні процеси одною спільною ідеєю, що прихована у сфері демократичних уподобань українського народу, у прагненні до вічного способу ухвал і рівноправності. Тому Гермайзе кваліфікує теорію Антоновича як “демократично-народницьку”, з одного боку, і “національно-українську”, з іншого [10, с. 32]. Порівнюючи заслуги Антоновича та його сучасника О.Лазаревського на терені розробки українського історичного минулого, Гермайзе зазначає, що кожен з них ішов своєю дорогою, висвітлюючи самостійно минуле різних частин України, обидва можуть бути зараховані до категорії основоположників новітньої української історіографії, і саме з них потрібно розпочинати “реалістично-народницький період нашої історичної науки” [10, с. 31]. Принципова різниця між двома визначними дослідниками історії України полягає лише в тому, що “свою історичну творчість Антонович оновив національною ідеєю, тоді як у Лазаревського цієї ідеї, яскраво вираженої, не було” [10, с. 31]. Тому історики, подібні до Лазаревського, навіть при своїх величезних наукових заслугах завжди будуть істориками Лівобережної, Старої України, у той час як Антонович є національним українським істориком, “творцем ідеї окремішності історичного процесу українського народу” [10, с. 33]. Загальний висновок Гермайзе щодо місця Антоновича в українській історіографії зводиться до думки, що він своєю діяльністю “замкнув період етнографізму і романтики та розпочав новий період розвитку історичної науки в Україні” [10, с. 33].

Стаття Гермайзе із зазначенням національного аспекту творчості Антоновича знайшла продовження в підготовленій до друку 1928 року, але так і не опублікованій статті представника молодшої генерації школи Антоновича В.Данилевича “Професор Володимир Антонович як історик” [11, арк. 1 – 17]. Данилевич намагається зіставити різні погляди на характер наукової спадщини Антоновича. Він вважає, що вже сам собою факт звернення представників різних ідеологій і національних таборів до творчості Антоновича вказує на його визначну роль як у суспільно-політичному житті,

так і в історичній науці ХІХ століття. Розглядаючи польську та російську версії громадсько-політичної діяльності Антоновича, він зазначає, що обидві вони досить схожі, оскільки пронизані ненавистю до українського національного руху. Антонович постає в працях поляків і росіян “як місцевий Гонта, що не дає спати польським панам, провінційний кар’єрист від науки...” [11, арк. 5]. Не погоджується Данилевич також і з нападками адептів державницького напрямку стосовно недооцінки національно-державницьких бажань українців. “Дорошенко, так як і Томашівський, – констатує Данилевич, – підкреслював, що Антонович доводив, ніби українцям бракує державного інстинкту. Але поряд він же підкреслює, що провідна ідея українського народу – принцип вічовий, принцип широкого демократизму і признання рівного політичного права задля кожної одиниці суспільства... Як можна погодити ці цілком державні принципи з браком державного інстинкту...” [11, арк. 6].

Праці Гермайзе, Данилевича та інших українських істориків щодо творчості Антоновича віддзеркалюють ту запеклу конфронтацію, яка точилася в історіографії. Апогеєм її можна вважати кінець 20-х років. Улітку 1928 року на загальних зборах ВУАН, з подачі Грушевського, було прийнято рішення про видання творів Антоновича. Згідно з рішенням Перший відділ, очолюваний М.Грушевським, розробив план дев’ятитомного зібрання праць Антоновича й почав підготовку видання. Ця активність національних сил при відзначенні ювілею Антоновича викликала появу статей, написаних з позицій офіційної ідеології. Зокрема, редакція “Записок Київського інституту народної освіти” критикувала Антоновича за те, що він “не дійшов до найбільшого досягнення сучасної історичної науки: не дійшов до моністичного розуміння історичного процесу, не звів його до економізму як основи, нарешті, не ввів яскраво поняття класової боротьби, замінюючи його часто поняттям національної боротьби та інших форм соціального змагання” [7, арк. 139, 143]. У такому ж дусі, критикуючи школу М.Грушевського, розцінює творчість Антоновича як його ідейного натхненника А.Гуревич на сторінках провідного органу тогочасної марксистської історіографії “Більшовик України” [12, с. 55 – 69]. Але завершального удару як по ідеї видання творів Антоновича (з дев’ятитомного видання світ побачив лише перший том 1932 року), так і подальшої оцінки його праць, завдала стаття І.Слизького “Про націонал-фашистські настанови у виданні творів В.Антоновича” та його доповідь на засіданні ВУАН “Завдання щодо організаційних перебудов установ історичного циклу”, де під сумнів поставлено доцільність використання марксистами творів українського історика [13, с. 121 – 156].

З цього часу Антонович був виведений із розряду народників, борців за соціальні інтереси та уведений у ранг українських буржуазних націоналістів, одного з творців “антимарксистської” і, значить, “антинаукової” теорії “єдиного потоку”. Відповідно всі праці Антоновича, що використовувалися

при написанні досліджень з історії України, замовчувались або піддавалися нищівній критиці. Таким прикладом можуть служити “Нариси з історії України” одного з кращих тогочасних знавців української історії М.Петровського, який піддав огульній критиці навіть народницьку ідеологію Антоновича [14, с. 227]. Негативне ставлення Петровського до наукової спадщини Антоновича повною мірою виявилось в березні 1954 року, коли у зв’язку з 300-м ювілеєм Переяславської ради у відділі пропаганди та агітації ЦК КП(б)У він, всупереч лояльній позиції відомого партійного історика М.Рубача, в різкій формі виступив проти спроби “реабілітації” творчості Антоновича [15, с. 265]. Непримиренна позиція Петровського по суті нівелювала всі спроби змінити ортодоксально-марксистські підходи до творів українського історика й визначила подальші стереотипи огульної критики.

Кожний радянський історик у працях з історії України чи історіографії вважав за ідеологічний обов’язок розвінчати “антинауковість” поглядів Антоновича. Критика велась у двох ракурсах. З одного боку, через призму марксистської теорії класового антагонізму як історика буржуазного толку, а з іншого, – як апологета “антропологічного націоналізму” з позицій “пролетарського інтернаціоналізму”. Прикладом інтерпретації концепції Антоновича через призму “класової боротьби” можуть бути праці історика українського козацтва В.Голобуцького, який убачав у ній замасковану “соціальну суть”, оскільки при розгляді походження цього явища він стверджував, що “козацтво і Запорізька Січ виникли в результаті національного єднання, спільної діяльності народних мас і освіченого класу українського суспільства” [16, с. 47]. Висновок Голобуцького звучить чисто в дусі радянського офіціозу: “У творах Антоновича міститься заклик до ідеологічного і політичного підкорення трудящих мас українській національній буржуазії” [16, с. 47].

У контексті “розвінчання” Антоновича як апологета українського буржуазного націоналізму дуже показовими є історіографічні розправи П.Коваленка. Він постійно наголошує у своїх численних творах, що Антонович “є автором антиісторичної концепції про вічність української нації та висунув положення про належність українців до категорії націй, для яких головним змістом історичного процесу є національні прагнення” [18, с. 49].

Ще в більш різкій формі інтерпретує творчість Антоновича М.Котляр, кваліфікуючи його як фундатора “буржуазно-націоналістичної течії в дореволюційній історіографії”, що “керувався давньою аморальною тезою політичних авантюристів”, намагався через піднесення таких діячів української історії, як Мазепа та інші, “відірвати українців від росіян” [18, с. 136].

Навіть в умовах другої половини 80-х років минулого століття, в умовах послаблення ідеологічного тиску на українську радянську історичну науку оцінка творчості Антоновича практично не змінювалася і йшла в руслі старобільшовицького кліше. “Величезну шкоду, – пишуть автори історіографічного

синтезу під егідою Академії наук, – розвитку історичних знань принесли праці українських буржуазних націоналістичних істориків П.Куліша, В.Антоновича, М.Грушевського та ін., що виступили з теорією “безкласовості українського народу...” [19, с. 64]. Очевидно, що автори синтезу постійно оглядалися на узагальнення попередніх часів, особливо тих, що прозвучали в російських виданнях, як, скажімо, нарисах з історії історичної науки в СРСР, де проводилася думка, що політичним кредо Антоновича “була насамперед боротьба з революційно-демократичним та навіть робочим рухом і марксизмом при розв’язанні національного питання...” [20, с. 709].

Значно продуктивнішими можна вважати дослідження творчості Антоновича в історіографії української діаспори. Саме на сторінках часопису “Український історик”, а також у студіях з проблем розвитку української історичної науки О.Оглоблина, Б.Крупницького, Л.Винара, О.Пріцака та ін. продовжено лінію науково-об’єктивного підходу до визначення місця Антоновича в контексті як ідеології національного відродження, так і заслуг у дослідженні історії України. Оскільки переважна більшість істориків діаспори інтерпретувала український історичний процес через призму державницького напрямку в історичній науці, то відповідно й оцінка Антоновича як історика-народника продовжила лінію попередніх речників напрямку С.Томашівського, Д.Дорошенка та ін. Саме такий підхід спостерігається в історіографічних дослідженнях Б.Крупницького, який вважає, що в ідеологічному ракурсі Антонович “радше підходив до справи орієнтації України як культурник і не надавав великої ваги державництву...” [21, с. 95]. У методологічному плані Крупницький веде мову про Антоновича-історика, “радше аналітика, ніж скептика, специфічною рисою якого було ховатися за своїм матеріалом, давати говорити самим фактам або подіям” і відмовлятися від “систематичних широких оглядів українського історичного процесу” та “висвітлювати окремі питання історії Правобережної України” [21, с. 96]. Таким чином, для Крупницького Антонович такий же збирач “цегли” для будівлі української історії, як і Максимович та інші зачинателі української історичної науки. Ідейний зміст спадщини Антоновича, його народницька візія українського історичного процесу як “культурника-поступовця” не отримала схвалення Крупницького.

Дещо іншу позицію стосовно Антоновича займає історик діаспори О.Оглоблин, який, ідучи за М.Грушевським, уважав, що “Антонович, цей першорядний дослідник, історик-документаліст *par excellence* саме і шукав синтези української історії, але шукав її не в безмежних просторах історії, а в конкретних історичних умовах певної доби й певного терену, у взаємочинності подій, процесів, ідей і, звичайно, людей, що відбувалися там і того часу” [22, с. 203]. Суттєвим недоліком поглядів Антоновича на український історичний процес Оглоблин уважав лише характерну для народницької історіографії взагалі спробу спостерігати осьову лінію

української історії через призму історії козацтва. Найбільшим же здобутком Антоновича як національного історика він уважав розв'язання проблеми “відпольщення” українського історичного процесу, що стало першим з трьох етапів (“відросійщення” та майбутня “відсоветизація”) у складенні дійсно наукової концепції національної історії. Спростовуючи тезу про “аполітичність” і навіть “шкідливість” для української національної ідеології концепції “бездержавності”, Оглоблин у дусі думок істориків-народників початку 20-х років стверджує, що “заперечуючи тогочасний чужий державний лад на Україні, Антонович вказував і сам проводив українство своїм окремим, в тих умовах – позадержавним і позаурядовим шляхом, що *volens-polens*, може, навіть поза особистим бажанням самого Антоновича, вів до власної української держави” [22, с. 217].

Думки Оглоблина стосовно історичної творчості Антоновича розвиває його учень Л.Винар. “Звичайно, – пише він, – можна критично відноситися до деяких його історіософських та історіографічних концепцій, можна сперечатися з його поглядами на державу, яку зважав за перехідне явище в розвитку суспільства, з його наголошенням провідної ролі народу в історичному процесі, на його, до певної міри, недооцінювання ролі провідної верстви і провідних діячів в історичному розвитку нації. Як історик він мав право на деякі контроверсійні гіпотези, які будувалися на його історичних настановах, на його роздумах про характер і вагу українського народу і вивчення його історичного розвитку” [23, с. 189]. Л.Винар змушений був також визнати, що як “показали події 1917–1920-х і 1940-х років, деякі думки Антоновича про незадовільні державотворчі здібності українського народу мали свою основу” [23, с. 189].

Здійснений історіографічний аналіз дає підставу констатувати, що саме національний контекст творчості й наукової спадщини В.Б. Антоновича виявився найбільш принциповим об'єктом розбіжностей між виразниками різних ідеологічних спрямувань в історичній науці радянської доби. Адепти української марксистської історіографії, зробивши невдалу спробу адаптувати ідейний зміст його історичної теорії до потреб ортодоксального марксизму в 20-х роках ХІХ століття, вдалися до огульної критики доробку вченого як апологета буржуазного націоналізму. Водночас історики державницького напрямку, уособлені, насамперед, історіографією української діаспори, виявили надмірний скепсис до ключової тези В.Б. Антоновича щодо історії України (“бездержавність, як іманентна прикмета українського народу”), змістивши спектр своїх досліджень у загальний огляд його творчості на основі перебільшення ролі національної мотивації. Відповідно, є досить очевидним, що тільки з урахуванням ідейного підґрунтя наукової спадщини історика, здійсненого без будь-яких ідеологічних упереджень, можна наблизитися до об'єктивної характеристики всього широкого діапазону його

творчості й визначити місце та роль В.Б. Антоновича в українській історіографії другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошенко Д.І. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. – Прага, 1942. – 168 с.
2. Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. – К.: Українознавство, 1996. – 257 с.
3. Яворський Ю. А. В. Б. Антонович // Інститут рукопису національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. ХХІ. – Спр. 582. – Арк. 1 – 5.
4. Багалій Д. І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. – Харків: ДВУ, 1928. – Т. 1. – 393 с.
5. Багалій Д. І. Листи до мене В. Б. Антоновича. – Х., 1926. – 117 с.
6. Багалій Д. І. Нарис української історії. – К.: Друкарня ВУАН, 1923. – Т. 1. – 138 с.
7. Багалій Д. І. Нарис української історіографії за доби феодалізму та доби капіталістичної // ІР НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 11049. – Арк. 1 – 337.
8. Багалій Д. І. Грушевський і його місце в українській історіографії. Історико-критичний нарис // Червоний шлях. – 1927. – № 1. – С. 160 – 217.
9. Грушевський М. З соціально-національних концепцій Антоновича // Україна. – 1928. – Кн. 5. – С. 3 – 16.
10. Гермайзе О. В.Б. Антонович в українській історіографії // Україна. – 1928. – Кн. 5. – С. 17 – 32.
11. Данилевич В. Ю. Професор В.Б. Антонович як історик. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 22536. – Арк. 1 – 16.
12. Більшовик України. – 1929. – № 9. – С. 55–69.
13. Слизький І. Про націонал-фашистські настанови у виданні творів В. Антоновича // Записки історико-археологічного інституту. – К., 1934. – Т. 1. – С. 121 – 156.
14. Петровський М. Нариси з історії України. – К., 1940. – 380 с.
15. Матеріали для національних відносин в Україні у ХХ ст. – К., 1994. – 426 с.
16. Голобуцький В. Запорізька Січ в останні часи свого існування. – К., 1961. – 392 с.
17. Коваленко Л. А. Історіографія історії УРСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. – К., 1983. – 279 с.
18. Котляр М. Стежками українського буржуазного націоналізму // Український історичний журнал. – 1988. – № 4. – С. 216 – 224.
19. Історіографія історії Української ССР. – К., 1986. – 555 с.
20. Очерки історії історической науки в ССРСР. – М., 1963. – Т. 2. – 812 с.
21. Крупницький Б. Володимир Антонович (1834–1908) // Історіознавчі проблеми історії України. – Мюнхен, 1959. – С. 91 – 95.
22. Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа // Студії з історії України. – Нью-Йорк – Київ – Торонто, 1995. – С. 201–218.
23. Винар Л. До 150-ти ліття з року народження Володимира Антоновича // Український історик. – 1984. – 1–4 (81–84). – С. 187 – 190.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кіян Олександр Іванович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: історіографія, методологія історії та методи історичних досліджень.